

Bizkaieraren ezaugarriez gehiago

KOLDO ZUAZO
E.H.U.

ABSTRACT

With this modest contribution, we present new data in the hopes of shedding further light on Basque linguistic varieties in general, and on Biscayan in particular. Whilst Biscayan, geographically located in the extreme West of the Basque Country, has been regarded as so divergent from the other varieties that a different origin has even been postulated for it, we, on the other hand, find certain characteristics to be curiously repeated in Biscayan and in other more or less distant varieties. To our minds, this confirms the basic unity of the varieties of Basque.

1. Bizkaierak gainontzeko euskalkiekin zeuzkan —eta gaurregun bertan ere oraindik badauzkan— kidetasunak erakusteari eta zehazteari lotu izan zaio berrikitan Joseba A. Lakarra¹, horrekin, lehenago beste batzuk (S. Altube, R. Lafon, A. Tovar, K. Mitxelena...) urratutako bideari jarraipena eman diolarik. Lan interesgarri honetan, gainera, aurreko urteetan han-hemenka ezagutzera emandako kidetasunak bildu eta kidetasunok argibide eta adibide berriekin hornitzeaz batera, orain arte ezezagunak zitzaizkigun beste zenbait ere aditzera ematen zaizkigu. Esan beharrik ere ez dago era honetako ikerketak guztiz onuragarriak gertatzen direla euskal dialektologiaren eta euskararen iraganaren berri zabalagoa izan dezagun baina, gurean, bestelako ondorioirik ere balekarkete.

Bizkaiera omen da gainontzeko euskaldunei arrotzen egiten zaien euskalkia edo horixe da, behinik behin, bat baino gehiago —eta Lakarrak berak G. Lacombe edo C. C. Uhlenbeck-ek eginiko baieztapenak aurkezten dizkigu joera horren lekuko— frogatzen ahalegindu dena, baina, zoritxarrez, euskaldunok elkar ulertzeko izan ditugun eragozpen eta behaztopa-harriak ez ditu, hala eta guztiz ere, bizkaierak bakarrik sortzen eta aspaldi jabetu zen horretaz Leizarraga harako «bat-bederac daqui heuscal herriā quasi etche batetic bercera-ere minçatzeco manerān cer differentiā eta diuersitatea den» hura esan zuenean. Aintzakotzat hartzekoa deritzogu, aurrera egin baino lehen eta diogunonen frogagarri, mendez mende *euskalkien arteko elkar-ulergarritasunaz* izan diren uste eta lekukotasun zenbait jasotzeari. Garibayren (1533-1599) hauxe da, Leizarragarenarekin batera, eskuratu dugunetarik zaharrena:

(1) Joseba Andoni Lakarra, «Bizkaiera Zaharra Euskalkien Artean», *ASJU*, XX-3 (1986), 639-681. or.

(...) esta lengua, la qual como las demas vulgares no conseruadas en arte, está deprauada de tal manera, que si oy resucitasen los de los siglos pasados de menos de mil años, no nos entendieran casi, ni nosotros a ellos, como oy día se entienden con mucha dificultad el vezino de Vilbao y el de Bayona, con hablarse en ambos pueblos principales esta lengua, en Bilbao con muchísima mezcla de la castellana, y en Bayona con no menor de la francesa (...) (Urquijo, 1976a, 553-554).

Behin XVII. mendekoetara etorritz gero, ezin adierazgarriagoa den adibide hau aurkitzen dugu Hondarribia eta Urruñako udaletxeek 1680an elkarri bidalitako gutunetariko baten lapurtarrek gipuzkoarrei egingo dieten eskabide honetan:

(...) zuen eta gure iscutntza escaras aguitz differenta baita pena dugu chit ezin explicatus zuen letra, halla desiratzen guindoque zuec guri espaignoles escribatzea, eta guc zuei franseses edo escaras (...). (Múgica, 730).

Lapurdin jaio eta Nafarroan lehenengo eta Gipuzkoan gero bizi izan ondoren euskaldunen berri zerbait izango zukeen Etcheberri Sarakoa ere argia izango da auzi honetaz mintzatzerakoan:

(...) Eta oraino bertce-alde, geure herritic ilkhigabe Escual-herrian berean barrena, geure artean dugu pena, eta neque ondicozco hau; ceren geure hitzcuntça propiala baitarabilagu hain nahasia, eta truccatua, non Escualdo-noc gueroc pena eta neque baitugu elkharren aditceco.

Ezperen bat-bedi Nafarroa-beherearra, edo çuheroarra (sic) Bizcaitarrarequin, edo Alabesarequin, eta Ochagabiarra, edo Erroncalesa Baztandarrarequin eta Lau-urtarrarequin; edo cein nahi Escual-herrico aldebatecoa bertce alderdicoarequin, eta ikhusicu duçu, elkhar ecin adi deçaquetela; aiticic elkhari idurituco çazquoio Escualdunac direlaric, eztirela hitzcuntça berecoac. (...) (Urquijo, 1976b, 398).

XIX. mendera jauzi eginez, beste hiru egiaztapen —atzerritarrenak bi eta bertoko batena hirugarrena— aipatuko ditugu. Lécluse gramatikagilearena dugu lehena:

(...) Une journée' de marche en France, et une autre en Espagne, voilà tout le domaine actuel de la langue Basque (...) et cependant cette langue se subdivise en une multitude infinie de différens dialectes. (...) Aussi, en passant d'une province à l'autre, les indigènes eux-mêmes ont-ils peine à se comprendre (...). (Lécluse, 1826a, 8-9).

Beste hau ere esango zuen Lécluse berak:

L'habitant du Guipuzcoa ne comprend pas, ou du moins ne comprend qu'avec peine, le biscayen; on peut en dire autant de ce dernier par rapport au premier; autant de l'habitant de l'Alaba, de la Navarre haute et basse, du Labourt, de la Soule, etc. J'ai rapporté dans ma Dissertation préliminaire une phrase fort simple, exprimée en 15 manières différentes. (Lécluse, 1826b, 30).

Euskalkiak banan-banan eta zehatz-mehatz ezagutzen zituen Bonaparte Printzea ere eritzi bereko agertuko zen 1878ko apirilaren 9an Aita J. I. Aranari bidalitako gutunean:

(...) Il est bien certain pour moi, par exemple, que le souletin et le biscayen ne diffèrent pas moins entre eux, sinon plus, que l'espagnol et le portugais ou peut-être même l'italien. (...) (Altuna, 319).

Aizquibel azkoitiarra, azkenik, era honetara mintzatuko zen *De la lengua euskera ó de los Vascongados* izkribuan:

(...) La diferencia dialéctica en el vascuence es muy grande; acaso mas que en los idiomas semíticos del hebreo y del árabe. (...) (*apud* Castellanos de Losada, 218).

Geure egunotako adibide ugariatik bakar bat —eta oraindik orain argitara emandako liburu batetik jasotakoa bera— baizik ez dugu aipatuko:

(...) entre las lenguas literarias vascas hay mayor diferencia que entre las lenguas neolatinas.

Me atrevo a afirmar que la diferencia máxima entre dialectos alejados supera a la que hay entre el castellano y el francés y que la que hay entre dialectos próximos, como el guipuzcoano y el vizcaino, o el guipuzcoano y el labortano es muchísimo mayor que la que hay entre el castellano y el portugués.

(...)

Las lenguas literarias vascas no son dialectos, sino lenguas de una misma familia. (Basterrechea, 270-271).

Agerian dago, beraz, honainoko lekukotasun guztiak bat datozela euskalki eta hizkera ezberdinetako hiztunek elkar ulertzeko dauzkaten zailtasun eta oztopoak salatzerakoan. Azpimarra dezagun bide batez, urruñarrena izan ezik, euskara gaietan ondo jantzien —edo, behintzat, arlo horretan arituen— lekukotasunak genituela denak eta, hortaz, ez dugu uste hanka sartze larriegirik egingo dugunik hiztun xehearen eritzia ere ez zela hortik oso urrun ibiliko esaten baldin badugu.

Edozelan ere, eta eritziak ez direnez eritzi huts izan ohi, bada aipatutakoaren ondorioz eguneroko jardunean isladatuko den jarrera eta jokabide azpimarragarri-rik, honako bi hauexek esate baterako:

a) euskalki ezberdinetako hiztunak batu izan direnetan, eta elkar ulertzeko zailtasunak somatu dituztelarik, euskara bertan behera utzi eta erdararen batera jo izan dute maizenik, euskara ondo eta erdarok nola edo hala bazekizkiten ere.

b) euskara bateratzeko proposamenak plazaratu direnean, eta hori ere maiz —maizegi ere bai beharbada— gertatu da, makinatxo bat izan dira, euskalkien arteko *ezberdintasun* horietan oinarrituz hain zuzen, hizkuntz-eredu *bakarraren* aurka azaldu direnak, jarrera horrekin ere, azken baten, erdarek euskara ordezkatzera (=language shift) bultzatu delarik².

(2) Dioguna frogatzeko daukagun aukera zabaletik oraintsuko bat baizik ez dugu aipatuko:

Euskerak Batasun berri baten bearrik ez duala, gogorazi nai nuke nik emen oster. Euskerak bere Batasuna ba-duala; beti izan duala! Bere Batasuna; betikoa; bere-berea: BATASUN LAUKOITZA, Grezi'ko izkuntzak izan zuanaren antzekoa. Euskeraren Batasuna, auxe besterik ez dala: Euskaldun bakoitzak bere Euskalkia ondo erabiltzea eta beste Euskalkiak errez ulertzea. (...) (Latiegi-Oñatibia, 1982, 232).

Euskararik ez zekitenek argia ikus zezaten gaztelaniaz eginiko bertsioan ere iltze berean joko dute:

(...) El Griego era Pluriforme. Tuvo 16 dialectos; de ellos, cuatro, los llamados dialectos literarios: el Jonio, el Eolio, el Atico, y el Dorio. El Euskera es de la misma especie que el Griego. Es CUATRIFORME. Cuatro son sus modalidades: el Oriental (Suletino-Roncalés), el Septentrional (Laburdino-Benabarrés), el Central (Navarro-Guipuzcoano) y el Occidental (Vizcaino). Esa pluriformidad es esencial al Euskera. Siempre ha sido así: Cuatriforme. Para gentes de mentalidad latinizada esa pluriformidad es un inconveniente. Para nosotros es una ventaja y una riqueza. (...) (Latiegi-Oñatibia, 1983, 11).

Mendeen harian izandako eritzi zenbait eta eritziok ekarritako ondorioen bat edo beste azaldu dugularik, eritzi horien oinarriaz eta funtsaz ere galde genezake, alegia: benetan ere hain sakona ote da hizkera batzuetatik besteetara dagoen alde? Galdera honi erantzutea da hizkuntzalariaren eginkizuna baina, bagaude, elkar ezin ulertze horretan *bizkuntzaz kanpoko* indarrek ere eragin eta zerikusi zuzena ez ote daukaten. Euskal komunitate linguistikoari (=Euskal Herriari) dago-kionean, hain zuzen, bizi (izan) duen zatiketa administratiboa batetik, euskarak berak esparru erabakior zenbaitetan (administrazioan, irakaskuntzan...) jasan —eta egun ere jasaten— duen bazterketa bigarrenik; iragan garaietan haran ezberdinen arteko harremanak eragotzi dituen orografia menditsua... izan daitezke beharbada aipatu indar horietako batzuk eta, agian, hizkuntzaz kanpoko indar horietatik garbi lezakete, hizkuntza barrukoek baino areago, urruñarrek euren auzoko hondarri-biarren gutunak «ezin» ulertzearen arazoa. Azken herri bi hauen arteko gorabehe-ren konponbidea hizkuntzaz kanpoko eraginetan egotera, gainera, litekeena da bizkaieraren ustezko «apartekotasun» horren gakoa ere antzerako auzi-mauzietan aurkitzea. Horretarako, baina, hizkuntzaren nondik-norakoa ezagutu beharko du hizkuntzalariak eta, hortik, mota honetako lanek ekar ditzaketen emaitza onuragarrien arrazioa.

Guzti hau dela eta, bada, Lakarrak bizkaieraren eta gainontzeko euskalkien artean ikusi dituen kidesasunean jarraipena ematea da —oraingo honekin ere gaia erabat agortzeko asmorik gabe noski— gure helburua baina, betiere, morfologi arlora mugatuko garelarik³.

2. Bizkaieraren eta gainontzeko euskalkien arteko kidesasunen eranskina

a) *BI zenbatzailea*. — Zenbatzaile hau bizkaieraz izen multzoaren (IM) eskuinetara eta bestelako euskalkietan ezkerretara ezartzen dela esan ohi da maiz. Baieztape hori bizkaieraz den bezainbatean egia den arren, badirudi gainerako euskalkietan ere ager daitekeela leku horretan. Bonaparteren lekukotasunaren arabera, behintzat, horixe zen *gipuzkeraz* jazotzen zena:

(...) *bi* «deux» qui, en guipuscoan et en biscaien, peut se placer tout aussi bien après qu'avant le nom (...) (Bonaparte, 1876, 17).

Lafittek *lapurtera zaharrera* ere hedatuko zuen erabilera hori:

Bi, «deux», se rencontre en labourdin ancien construit exactement comme *bat*.

Ex.: *urbats bat eta urbats bi*, «un pas, deux pas». (Lafitte, 1977, 77).

Lafon ere mintzatu izan da bizpahiru artikulutan auzi honen inguruan. Horietariko baten (Lafon, 1959, 14), Aita Donostiak Otsagin bildutako otoitz baten age-

(3) Guk geuk ere jardun izan dugu gai honetaz, zeharka bazen ere, Juan Mateo Zavalari eskainitako lantxoan («*El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino* gramatikaren ekarriez», *ASJU*, XXII-2, 1988, 547-568. or.). Berton azpimarratutako kidesasun zenbait (aoristoak, kontsuetudinarioko *joan/eroan* laguntzaileak, aditzaren eta objektuaren arteko komunztadurarik eza, singularreko adizkiak (*dozu, deusut...*) pluralekoen (*dozue, deusuet...*) ordez erabiltzea, iraganaldiko *-n* gabeko adizkiak) J. A. Lakarrak ere badakartza, baina badira honen zerrendan ez daudenak ere, hala nola: *-iten* (*izaiten, emaiten/emoiten...*) gisako aditz-izenak; *entzat* (*egon nadintzat*) amaiera-dun helburuzko esaldiak; konpletiboetako *-na* atzizkia; *bebar, nahi/gura* + IZAN laguntzailea (UKAN laguntzailearen ordez) edo subjuntiboko baldintzak (*balegit/balegiket*).

ri den «*parte bi*» aipatuko du. Beste baten (Lafon, 1964, 95-96), berriz, euskalki ezberdinetatik jasotako adibideak eskainiko zituen, hala nola Echepeare baxe-nafarraren *beso biak* (III, 57); Leizarragaren *spos biak* (B 5r 37), *itsu bi argitzen* (Mt, 9, 27, 20, 30), *ezpata bi* (e 8v), *itsu bi sendatu* (i 5r), *nabusibi nehorik ezin zerbitza* (i 7v), *testamentu edo alianza bi* (o 5v) edo Oihenart zuberotarraren poesietako *izar bigez garnitu* (XII, 22), *neke biga itut* (XVI, 28). Poesietan ezezik Oihenarten atsotitz zenbaitetan ere ageri da erabilera hau: 55. *Aurbide biren alhor-artean vngui dago sedarria*; 486. *Arreua bis exea bethe*; 488. *Axeter sekeneti, Abocatu goseti, eta partida bien conseilu deneti, beguira adi nola assaieti*; 548. *Asti bi iin dira gure okolura, batat du isen sohegui, berzeac astura*; 640. *Lexansuco tomborriari vrre bi ioiteco, sey ixilsari*; 681. *Aberatsi nahi sena vrthe bitan, vrkha sedin vrtherditan*.

Lafonen eritziz, dena dela, zenbatzaile guztiak, *bat* izan ezik, izen multzoaren ezkerretara ezartzea izango zen euskara zaharreko ohitura, baieztapen hori egiteko zenbatzaile distributiboen erabileran oinarrituko delarik. Besterik da Mitxelena uste duena, beronen aburuz (Mitzelena, 1977, 413) zenbatzaile hau aintzinako *-bia* hitz konposatuetako bigarren osagaitik etorriko bait litzateke. Bizkaierak, hortaz, joera zaharriari eutsi baizik ez ziokeen egingo.

Iñaki Seguroiak zuzen oharterazten duenez (Seguroa, 274), bestalde, Nafarroako *Amezkoa-behekoan* bildutako toponimoetan badira *bi* zenbatzailea izen multzoaren eskuinetara azaltzen diren adibideak: *Erreca bi pacen direnecoan* (220). Baita *-ak: biac* (220) zein *-ok: bioc* (220, 221, 281, 282) artikuluekin ere.

Erants dezagun, amaitzeko, *ordubiak, erdibitu...* bezalakoak ez direla bizkaierara soil-soilik mugatzen.

b) **-(E)NA LEGEZ.** — Badira aztertzeraz goazen honetan bereizi beharreko auzi bi. Alde batetik *legez* beraren erabilera eta, bestetik, moduzko esaldietan inoiz ageri ohi den *a* mugatzailea.

Legez hitzaz den bezainbatean Azkue da, guk dakigula, aspaldi *ekialdeko euskalkietako* idazleek ere ezagutzen zutelakoaz jabetzen lehena, nahiz eta lekeitiarraren ustez bizkaieratik «hartua» zuten. Hauxe da hitzez hitz bere Hitzegian *Legez* sarreran dioena:

(...) Lo traen también Harizmendi y Oihenart, aunque es palabra que no pertenece á los dialectos en que ellos escribieron (...).

Lafonek, osteraz, ez du uste (Lafon, 1955, 89-90) *legez* honen jatorria bizkaierara mugatu behar litzatekeenik eta eritzi horren euskarri Leizarragarengandik jasotako beste adibide hau dakar: *etzareté idolatze, betaric batzu leguez, scribatua den beçala* (1 Cor., 10, 7). Mitxelena ere (Mitzelena, 1970, 77), *legez* hau Lapurdiko «Kostatar» zaharrean ediren duelarik, beraren erabilera orokorraren alde agertu izan da eta, hortaz, badirudi gainontzeko euskalkiek galdutakoa gorde egin duela oraingoan ere bizkaierak.

Bigarren auzira joanez, ezaguna zitzaigun bizkaiera zaharrean mugatzailea eta guzti ageri ohi zirela moduzko esaldiak. Mitxelena Villasanteren *Sintaxis de la oración compuesta* liburuari eginiko oharretako baten, hain zuzen, honako hauxe esango digu:

(...) Habría que advertir que junto a *garean leguez* aparece también *gareana leguez* (siempre así en Capánaga) (Villasante, 1976, 115).

Mitzelena oraintsuago ere (Villasante, 1978, 97) eskaini izan digu beste ho-

rrelako adibiderik, esate baterako Capanagaren *dagoçana leguez egun asco* «como lo están oy muchos», *Viva Jesús-etik hartutako gu... salvaetaco... etorri cidina legues mundura* edo Betolaçaren *guc gueure çordunay parquetan deustegunaleguez*.

Guzti hauei guk, geure aldetik, Micoletaren *esan daroen aleguez* «como diçen» (24. or.) edo 1816an Aita Pedro Astarloak argitara emandako *Urteco domeca gustijetaraco verbaldi icasbidecuac* liburuaren «Euscaldun arima-zain jaunai» hitzaurretik jasotako «*Esan beguibere errico modura, eta bere enzulac onduen aituco deutzena leguez*» erantsiko genizkieke.

«Bizkaieraren berezitasun» honen berri baldin bagenuen ere beraz, ez dirudi, nonbait, inork erreparatu duenik Bonaparte Printzeak Pedro José Samper *Eaurtako* erretoreak berari igorritako gutunari egingo zizkion ohar gramatikaletan esan zuena. Badira gutun honetan moduzko esaldi bi: «*erranecona bezala nic*» (40. lerroan) eta «*icusien duena bezala Zure Altezac*» (42. lerroan) eta hona hemen Bonapartek egin iruzkina:

(...) Hé aquí una particularidad del salacenco. Efectivamente, ni *bezela* guipuzcoano, ni *bezala* labortano, ni *bicala* roncalés, ni *legez* vizcaíno, tienen la propiedad de determinar el definido despues de la forma relativa del verbo. El salacenco considera *erranecona é icusien duena*, como nombres puestos en el definido. Pero lo que es todavía más curioso, es, que, aun cuando el sujeto del verbo se encontrase en plural, como p. ej.: en *icusien dien*, «ikusico duten» en guipuzcoano, no por eso se diría ménos *icusien dien(a) bezala*, «ikusico duten bezela» en guipuzcoano, y jamás *icusien dien(ac) bezala*. En una palabra, ya se trate de *icusien duen* (singular), ya de *icusien dien* (plural), ambos son tratados como singulares con el artículo regido por *bezala* salacenco (Bonaparte, 1883, 335-336).

Eta orripeko oharrean hauxe gehituko zuen badaezpada ere:

No hay que confundir «como él lo ha visto» con «como lo que él ha visto». En este último caso el *a* final en la forma relativa del verbo se encuentra en todos los dialectos, pero la particularidad del salacenco estriba en emplear «como lo que él ha visto» en las ocasiones en que los restantes dialectos emplearían «como él lo ha visto».

Moduzko esaldietako mugatzaile hau Euskal Herriko bi muturretako euskalkietan (bizk. eta zaraitz.) agertzen denez, bidezkoa deritzogu aspaldi hedadura zabalagoa izan zezakeela pentsatzeari eta horixe berori baieztatzeraz datoz, bestalde, Koldo Artolak Antonia Anaut izabarrarengandik jasotako beste bi adibide hauek ere: «orrek, kántatu dú, gúk kántatan déguna gísa» (80. or.) eta «kében erràitan déguna gísa» (85. or.).

c) *Partizipioetako «-gi» / «-ki» alternantzia*. — Bizkaieraren ezaugarritzat jo izan dira *ebagi, erabagi, jagi, edegi, usigi...* bezalako partizipioak. Lafonek ohartearaziko zuenez, ostera, Leizarragaren izkribuetan ere ba omen da honen aztarnarik:

La sonore de la finale biscayenne *-gi* n'est pas claire, car c'est toujours une sourde qui figure dans les formes personnelles, et l'on ne voit pas pourquoi cette sourde se serait sonorisée au participe. Peut-être a-t-on affaire à une alternance consonantique ancienne, dont la langue de Liçarrague a gardé trace dans *aurthiqui, aurdigui* (Lafon, 1980, 18).

Erizkizundi Irukoitzeko emaitzak (*E-I*, 1928, 119) begiratzuz gero *Nafarroan* ere aurki genitzake han-hemenka era honetako partizipioak: *jagi* (Sakanako 10 herrian), *jegi* (Arruazun), *xaigi* (Urzainkin), *xagi* (Bidankoze eta Uztarrozen), *xegi*

(Iriberrri eta Irañetan). Emaitza hauek aintzakotzat harturik zilegi zaigu baieztatzea, Lafonekin batera, euskarak aukera bikoitza (-gi eta -ki) izan zezakeela partizipiook osatzeko, gero, leku batzuetan bata eta besteetan bestea nagusituko zelarrik. Erizpidet berberoni eutsi izan dio Mitxelena ere:

(...) La distribución dialectal del vasco moderno podría deberse a que las distintas hablas generalizaran una u otra de las variantes de un mismo morfema, ya que aisladamente encontramos -gi más al este: b.-nav. lab. *aurdigi* (...), ronc. *xági* «levantarse, levantado» que va con el vizc. *jagi*, frente a *jaiki*, etc. de los demás dialectos (...) (Mitxelena, 1977, 232-233).

d) *Aditz-izenetako* «-ketan». — Leintz haraneko, Bizkaiarekin mugan dauden zenbait herri arabarretako eta dagoeneko desagertua dugun Hegoaldeko euskalkiaren berezitasuntzat jo izan dira *biakketan*, *apurketan*, *deiketan*... gisako aditz-izenak. 1859ko urtarrilaren 4an Aita Uriartek Bonaparteri egindako gutunean emango zaigu lehenengoz, guk dakigula noski, ezaugarri honen berri:

(...) dicen —Leintz haraneko herrietan eta Oñatin— *beroquetan* por *berotuten*, como en Villarreal, Ochandiano, etc. (...) (Ruiz de Larrínaga, 79).

Azkue ere, Zigoitiako hizkeraz mintzo zela, jabetuko zen honetaz:

En Zigoitia suprimen, por lo general, la -n de -ketan y -ten: *goazen boketa*, *goazen jate*, vamos a echar, vamos a comer. *Osasuna galgeta dut*, pierdo la salud (Azkue, 1919, 470).

Atzizki honen jatorriaz ez dago zeresan haundiegirik. Omaechevarriak (Omaechevarria, 305) zuzen zioenez, -eta ekintza atzizkia + -n inesiboarena lotuz osatuko litzateke, -k- hori analogikoa izanik (cf. aski hedatuak diren *lapurreta*, *ametseta*, *garbiketa*, *zuriketa*, *hizketa*, *laiaketa*, *sariketa*, *txapelketa*...).

Gauzak horrela, esan dezagun alde batetik, -k- gabeko aditz-izenak, Joseba A. Lakarrak berak ere gorago aipatu artikuluan (656. or.) jakitera eman duenez; bizkaieraz mintzo diren gainerako lurraldeetan ezezik (cf. *olgetan*, *pentsetan*, *kantetan*...) erronkarietaz ere erabiliak zirela: *artan*, *bordaltan*, *pagatan*...

Baina -k- dunak eurak ere, ez dira soil-soilik Leintz haranera eta beronen inguruetara mugatzen. Etxaburuk, esate baterako, ohar hauxe egingo du *Hondarribiako* hizkeraz diharduelarik:

Guzeiok dakizkigu aditz izenak artzen dituzten erak nola diran: ekarri, ekarriko edo ekarriren, ekartzen eta ekar.

Emen oietaz gainera beste era bat ere bai: emen «ketu» atzizkia eramaten dute olako modu ta denboran:

Ni juanketu naiz=(Ni joan izan naiz).

Ori guk eginketu dugu=(Ori guk egin izan dugu) (Etxaburu, 307).

Lafittek, berriz:

Sarako Pedro Garmendia zenaren nota batzuetan irakurtu dut bazela Etxalarren Arburua deitu apez bat, sortzez kostatarra. Apez horrek bazera-biltzan aditz-forma berezi batzu, nik behin ere entzun ez ditudanak.

Huna Garmendiak altxatu dituenak:

—adituketzen zaitut;

—eleizan goizik arkituketzen naiz;

—eztutuzula angulak maite? Itz dizut janaren janaz janketuko dituzula!

—emengo euskera erabilliketu det.

Itxuren arabera, *ke* horrek ohidura markatzen du. (...). (Lafitte, 1974, 155-156).

Iráizozek (Iráizoz, 153), bere aldetik, Lizarraga nafar idazlearengandik jasotako esaldi hau dakarkigu: «*Sartu ondoan (Susana frutadira) zebilen paseaketan*» (173): habiendo entrado Susana en el jardín, andaba paseando.

Iturrioz Lezak (Iturrioz Leza, 202-203), azkenik, Axularrengandiko esaldi bi hauek erakutsiko dizkigu: «*Zertako ibilli behar zara seinalatzeketan eta bertzeri kargu emanketan*» (Ax. 162); «*Elkharregin solhasean, hizketan, elbeketan, presentketan, gosalketan eta bisitaketan hasiz gero*» (Ax. 263).

Honainoko guztia aintzakotzat hartuz gero, beraz, ez dirudi Leintz eta beronen inguruetakoa *-ketan* hori hain umezurtz dagoenik.

e) NOR-NORI *aditz-laguntzaileen «-ki»*. — Bonaparteri zor diogu, guztiz oker ez bagaude, Burundako hizkeran *dakit*, *dakiyo*... (orok.: *zait*, *zaiio*...) bezalako adizkiak erabiltzen direnaren lehenbiziko albistea. Printzeak, gainera, honako ohar hau ere erantsiko zuen:

DAKIYO, sinónimo de *zayo*, aunque empleado en el indicativo, no es, en cuanto á la forma, sino el subjuntivo labortano *dakioen* ó suletino *dakion* «que el sea á él», reducido de la forma relativa á la forma principal (Bonaparte, 1881, 148).

Orain, eta Yrizarri esker (Yrizar, 69. or. eta hur.), badakigu eremu zabala-goan ere ezagunak direna, gutxienik ere Etxarri-Aranatz, Lizarragabengoa, Uhartearakil, Arruazu, Irañeta, Lakuntza, Arbizu, Yabar eta Etxalekuko hizkeretan erabiltzen direlarik.

Azkuek (Azkue, 1924, 575), baina, *Bizkaiko mendebaleko* hizkera zenbaitetan (Bakio, Lemoiz eta Barrikakoetan) ere bazirela horrelakoak baieztatuko zuen.

Yrizarrek ere, gorago aipatu lanean, *dakit* (= *zait*) dakar, *yat*-ekin batera, Loiuiko (Txorierrin) laguntzaileztat eta *dakiit*, *dakitx* Eskoriatzakotzat (Leintzen). Eloorrioko Gazeta auzoan, berriz, *yakixok* (= *zaiok*) jasotzen du, *dxakok*-ekin batera. Yrizarrek, halaber, W. Rollok Markinan jasotako *dakixo* (= *zaiio*) eta *jakixok* (= *zaiok*) aipatzen ditu.

Oraindik orain I. Gamindek (Gaminde, 1984, 197. or. eta hur.) burututako lanean ez da ageri era honetako adizkien aztarnarik orainaldian, baina bai iraganaldian, hala nola:

zitzaidan: *ekiden* (Armintza, Sopela, Barrika); *yakiten* (Leioa); *akiden* (Erandio).

zitzaion: *ekion* (Sopela, Barrika); *yakion* (Leioa); *akion* (Erandio).

zitzaigun: *ekiun* (Sopela, Barrika); *yakiun* (Leioa); *akigun* (Erandio).

zitzaizun: *ekixun* (Sopela, Barrika); *yakisun* (Leioa); *akixun* (Erandio).

zitzaizuen: *ekixuen* (Sopela, Barrika); *yakisuen* (Leioa); *akixuen* (Erandio).

Gamindek berak (1986, 186-187) antzeko adizkiak bildu ditu Hegoaldeko g-nafarreraz mintzo den herri zenbaitetan. Hauexek dira, esaterako, Eugi eta Egozkuen jasotakoak: *zakiden*, *zaki(k)en-zakinen*, *zakion*, *zakigun*, *zakizun*, *zakizien* eta *zakioten*. Berdintsuak, orobat, Usetxi-Urtasunen (baina azken *-n* gabe) eta Lizoainen (hemen ere azken *-n* gabe eta, gainera, *a > e* bihurtu delarik: *zekide*, *zekio*, *zekigu*...).

f) *Botibo modua*. — Zubereraren ezaugarritzat jo ohi dugu botibo modua Bonapartek berak ere aspaldi dela baieztatu zuenez: «L'optatif n'appartient qu'au

souletin» (Bonaparte, 1869). Euskara zaharrean, ordea, hedadura zabalagoa bide zuen, Lafonek erakutsi bezala (Lafon, 1980, 73) Harizmendi XVII. mendeko idazle lapurtarrak ezezik Garibay arrasatearraren atsoitzetako baten ere honako hau aurki bait dezakegu: «Ederra vay liz, Ona eç ey liz».

g) $a + a > ea$ disimilazioa. — Berez morfologiari ez dagokion arren deklinabidean badu eraginik disimilazio mota honek eta, hortaz, zilegi izan bekigu egiten ari garen zerrendatxoan ezaugarri honetaz zer edo zer esatea.

Bizkaieraz mintzo den lurralde osoan, jakina denez, *-a* batez amaitutako hitzei *a* mugatzailea eransterakoan bietako lehena disimilatu eta *e* (gero, zenbait lekutan, eta bokal harmonizazioaren ondorioz, *i* ere bai) bihurtu ohi da eta, beraz, *alabea*, *alabeari*, *alabeagaz*... (< *alabia*, *alabie*, *alabi*; *alabiat*, *alabiei*; *alabiaz*, *alabiez* / *alabiakin*, *alabiekin*...) bezalakoak aurkituko ditugu euskalki honetan barrena. Disimilazio hau, bada, deklinabide singularrean suertatuko da, leku-denborazko kasuetan, partitiboan eta prolatiboan izan ezik, guzti hauetan ez da *a* mugatzailerik agertzen eta.

Bonapartek (Bonaparte, 1881, 151) aspaldi oharteraziko zuenez, baina, *Burundako* hizkeran ere betetzen omen da delako disimilazio hau, bertan *arimia* «el alma» ≠ *arima* «alma» ezberdintasuna egiten delarik.

Erizkizundi Irukoitzean (*E-I*, 1926, 46) plazaratutako emaitzen arabera, eta *gipuzkeraren* eremuari dagokionez, Goierriko eskualdean, Legazpi, Brinkola, Itziar, Deba, Mutriku, Mendaro eta Altzolan ere betetzen omen da disimilazio hau. Guzti hauei, gainera, Urolaldeko herri zenbait gehi geniezaizkieke, besterik ez bada ere Azkoitia, Azpeitia eta Errezil bai behintzat. *Nafarroan*, aldiz, *Burundako* Urdiain, Olazti, Bakaiku eta Iturmendi herriak dira Erizkizundian aipatzen direnak (*E-I*, 1927, 164).

Elgoibar eta Urolaldeko aipatu herrietan izan ezik, baina, gainontzekoetan badirudi nominatibo singularrera —eta ez deklinabide singularreko beste kasuetara, bizkaieraz zen bezala— mugatzen dela disimilazio hau.

Mitxelenak (Mitxelena, 1977, 114) gaurregun desagertuta dagoen eta berak *Hegoaldeko* euskalkia deitu zuen hartan ere betetzen zela disimilazio hau esango zuen eta, aztarnaren bat edo beste ez bada ere, baita askozaz ekialderago ere. *Errenteriako* hizkeran (Mitxelena, 1950, 92-93 eta 1977, 115), esate baterako, *ate(r)a*, *bota*, *laja*, *pasa* eta *ti(r)a* partizipioetatik *ateria*, *botia*, *lajia*, *pasiak* eta *tiriak* bezalako nominatiboak sortzen zirela esango zuen eta hauek, jakina, *aterea(k)*, *botea(k)*... beharko zuten lehenago izan. Partizipioetan ezezik bestelakoetan ere agertzen omen dira honelako disimilazioak, hala nola nom. mugagabeko *azkure*, *minbera*... nahiz eta hauek, berez, *azkura*, *minbera*... beharko zuten izan. Badirudi, bada, *-e* horien jatorria aurkitzeko nom. singularreko *azkurea*, *minbera*... (gaurrengungo errenteriarren *azkuria*, *minberia*... hain zuzen) forma disimilatuetera jo beharko dugula nahitaez. Mitxelenak jatorri berekotzat dauzka, orobat, lapurtera zein Baztanaldeko *ateraia* (< *atera* + *a*) zein *daia*, *dea* (< *da* + *a*).

Lafitte bera ere jabetu zen (Lafitte, 1979, 118) honelako adibideez:

Exceptionnellement, chez quelques auteurs, *gora*, «haut», et *alegera*, «joyeux», allongent le *a* final en *ai* au singulier et au pluriel et se déclinent sur *gain*.

Ex.: *gure mendi goraietan*, «sur nos hautes montagnes»; *jitea biziki alegeraia omen du*, «il a, paraît-il, un caractère très gai; *gure mendi goretan* et *jitea alegera du* sont corrects.

Berdin beherago ere (ibidem, 224):

Les participes en *a* (...) se déclinent comme *buru* à l'indéfini.

Ex.: *atheraz*, en sortant.

Mais, au singulier et au pluriel, le thème se dipthongue en *ai* et se décline sur *gain*.

Ex.: *gure etchetik atheraiek ez dute holako seinalerik*, ceux qui sont sortis de chez nous n'ont pas de pareilles marques; *ontsa gostaia zaiku*, cela nous a coûté cher; *nun botaiak dituzte*, où les ont-ils jetés? (...).

Honetaraz gero esan dezagun aditzetan ere gertatzen direla era honetako disimilazioak. Mitxelena (Mitzelena, 1977, 115) *RS*-etako *doean* (<*doa* + *an*) zein *VJ*-ko *daroeanean* (<*daroa* + *anean*) dakartza esan nahi dugunaren frogagarri. Honelakoetatik datoz (edo, hobeto esan, bokal harmonizazioaren ondorioz sortutako *doian*, *daroianian*... eta geroagoko *doien*, *daroiendien*... bezalakoetatik), hain zuzen ere, gaurregun bizkaieraz mintzo den lurralde zenbaitetako *doia*, *daroia*... zein *doie*, *daroie*... nahiz eta hauetan, atzizki subordinatzailezik ez dagoenez, *a* + *a* elkarketa ere ezin gerta daitekeen.

Azkuek ere (Azkue, 1924, 634) erreparatuko zuen honetan eta, interesgarriago dena, baita bizkaieratik kanpo ere antzerako disimilazioak jazotzen zirena, adibide legez *Nafarroan* entzundako *nae*, *noaye* (= *noa*) aipatuko dituelarik.

Bere Hiztegiaren *goaie* sarreran, berriz, Nafarroa Garaian bildua zuela esan ondoren, honako azalpen hau emango zuen adizki honetaz: «apártate, vete. Extraña flexión del verbo JOAN en una de sus variantes».

Lafonek (Lafon, 1951, 14), halaber, eta Azkueren argibideok ezagun zituelarik, goian aipatu dugun Otsagiko otoitzean *doaye* (= *doaz*) adizkia azpimarratzen du disimilazio berberonen adibide bezala.

K. Izagirrek Ultzaman *nuaye*, *duaye*, *guaye*, *ninduayen*, *ziduayen* bildu zituen (Izagirre, 427 eta 459). Gamindek (1986, 196-197), azkenik, *goaye* jaso zuen Eugi, Mezkiriz, Lizoain eta Auritz-berrin; *nuaye*, *duaye* eta *guaye* Egozkuen eta *gaye* Garraldan.

BIBLIOGRAFIA

- Altuna, P., «Bonapartek eta aita Aranak elkarri egin kartak», *FLV*, XVII (1985), 46. zb., 305-341. or.
- Artola, K., «Errokariko uskararen azken hatsak... eino're!!», *FLV*, IX (1977), 25. zb., 75-107. or.
- Azkue, R. M.^a de, 1905: *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbao.
- , 1919: «Leyes Fonéticas», *Primer Congreso de Estudios Vascos*, Bilbaína de Artes Gráficas, Bilbao, 456-480. or.
- , 1924: «Morfología Vasca», *Euskera*, V.
- Basterrechea, J. («Oskillaso»), *El libro negro del euskara*, Bilbao, 1984.
- Bonaparte, L. L., 1869: *Le verbe basque en tableaux...*, Londres.
- , 1876: *Remarques sur plusieurs assertions de M. Abel Hovelacque concernant la langue basque...*, Londres.
- , 1881: «Observaciones sobre el vascuence de algunos pueblos del valle de la Burunda», *Euskal-erria*, 145-151. or.
- , 1883: «Curiosidades euskaras», *Revista Euskara*, VI, 332-336. or.
- Castellanos de Losada, B. S., *Discurso histórico-arqueológico, ó sea reseña histórica sobre los lugares, idiomas, dialectos y escrituras en general, y en particular de España*, Madrid, 1856, 211-221. or.

- Etxaburu, J. M., «Hondarribiko hizkerari buruz», *Euskera*, XXVI-1 (1981), 305-311. or.
 E-I, 1926: «Gipuzkoa'k Erizkizundiari erantzun diona», *Euskera*, VII, III-IV. zb., 46-58. or.
 ———, 1927: «Naparroa'k Erizkizundiari erantzun diona», *Euskera*, VIII, III-IV. zb., 164-178. or.
 ———, 1928: «Naparroa'k Erizkizundiari erantzun diona», *Euskera*, VIII, II. zb., 110-123. or.
 Gaminde, I., 1984: *Aditza bizkaieraz (I)*, UEU.
 ———, 1986: «Esteribarreko aditzak», *FLV*, XVIII, 48. zb., 183-203. or.
 Iraizoz, P. P. de, «Vocabulario y fraseología de Joaquín Lizarraga», *FLV*, XI (1979), 31. zb., 121-162. or.
 Iturrioz Leza, J. L., «La función de *-a* y de *-ta* a la luz de la dimensión de la individuación», *Euskera*, XXX-1 (1985), 175-213. or.
 Izagirre, A. K., 1966, «Ultzamako euskararen gai batzuk» *BAP* XXII, 403-467. or.
 Lafitte, P., 1974: «Euskal-aditzeko hiru *-ke* atzizkiak», *Euskera*, XIX, 152-156. or.
 ———, 1979: *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, Elkar, Donostia.
 Lafon, R., 1955: «Notes pour une édition critique et une traduction française des poésies d'Oihenart», *ASJU*, II (1. ko aroa), 61-99. or.
 ———, 1959: «Dechepareana. A propos de prières populaires recueillis par le P. Donostia», *BAP*, XV, Cuaderno 1.º, 9-15. or.
 ———, 1964: «L'adjectif épithète et les déterminants en basque», *BSL*, LIX, 82-104. or.
 ———, 1980: *Le système du verbe basque au XVIe siècle*², Elkar, Donostia.
 Lakarra, J. A., «Bizkaiera Zaharra Euskalkien Artean», *ASJU*, XX-3 (1986), 639-681. or.
 Latiegi'tar B.; Oñatibia'tar D., 1982: *Euskaltzaindiari epaiketa*, Lorea Artes Gráficas.
 ———, 1983: *Euskaltzaindia el batua y la muerte del euskera*, Lorea Artes Gráficas.
 Lecluse, Fl., 1826a: *Dissertation sur la langue basque*, Toulouse.
 ———, 1826b: *Manuel de la Langue Basque*, Toulouse.
 Mitxelena, K., 1950: «En torno a algunos aspectos del habla de Rentería (Guipúzcoa)», *BAP*, VI, Cuaderno 1.º, 89-94. or.
 ———, 1970: «Nombre y verbo en la etimología vasca», *FLV*, II, 4. zb., 67-93. or.
 ———, 1977: *Fonética Histórica Vasca*, Publicaciones del Seminario «Julio de Urquijo» de la Excma. Diputación Provincial de Guipúzcoa, San Sebastián.
 Múgica, S., «El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa», *RIEV*, II, LGEV, Bilbao, 1969, 725-733. or.
 Omaechevarría, Fr. I., «El vascuence de Fray Juan de Zumárraga», *BAP*, IV (1948), Cuaderno 3.º, 293-314. or.
 Ruiz de Larrinaga, P. Fr. J., O.F.M., «Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte», *ASJU*, I (1954), (I. ko aroa), 35-106. or.
 Seguro, I., «Notas de Toponimia Amescoana», *ASJU*, XXI-1 (1987), 265-275. or.
 Urquijo, J. de, 1976a: «Refranes en-vascuence compuestos por Estevan de Garibay y Çamalloa», *RIEV*, XXVII, LGEV, Bilbao, 553-624. or.
 ———, 1976b: *Obras Vascongadas del Doctor laboriano Joannes d'Etcheberri (1712)*² (=RIEV², XXVIII), LGEV, Bilbao, 9-405. or.
 Villasante, Fr. L., 1976: *Sintaxis de la oración compuesta*, Editorial Franciscana, Aránzazu-Oñate.
 ———, 1978: *Estudios de sintaxis vasca*, Editorial Franciscana, Aránzazu-Oñate.
 Yrizar, P. de, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca (II)*, Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1981.